

BERTRAND RUSSELL

ÖNÉLETRAJZA

Az utóbbi időben több olyan szerző írását közöltük, akiknek — mint békeharcosoknak, forradalmároknak vagy államférfiaknak — nagy szerepük volt a XX. század politikai, társadalmi és szellemi életének alakításában. Gondolunk Martin Luther King, Mahatma Gandhi, Che Guevara írásaira.

Az új csapáson haladva, most a 97 éves Bertrand Russell önéletrajzából közlünk szemelvényeket (a teljes mű román nyelvű megjelentetése a Politikai Könyvkiadó idei tervében szerepel). Önéletrajzának* második kötete — amelyből válogattunk — életének 1914-től 1944-ig terjedő szakaszát idézi fel hat fejezetben. Minden fejezetet cikkekből, levelekből álló dokumentációs, bizonyító anyag egészít ki, mely bemutatja az író szoros kapcsolatait nemcsak az angol közélet, hanem szinte az egész világ szellemi vezetőivel: politikusokkal, tudósokkal, írókkal, művészekkel, a legkülönbözőbb irányzatok és mozgalmak képviselőivel. Az önéletrajz jól tükrözi azokat a belső vívódásokat, fokozatos átalakulásokat, amelyek az első világháború passzív ellenállóját antifasiszta harcossá, a hitlerizmus meg nem alkuvó ellenségévé tették.

Bertrand Russell — amint egyik méltatója megjegyzi — a szkeptikusok igazságának legszenvédélyesebb képviselője, a legkihívóbb pacifista, a legtöbbet vitatott filozófus, a legimmoralisabb moralista, a legkönnyörtelenebb bíró, a leglázádozóbb puritán, a legbátrabb értelmiségi, a legszellemesebb humorista, a félelem nélküli szószátyár, a politikusok világában politikailag legkevésbé érdekelt politikus, korunk egyik markáns személyisége. A második világháború alatt tett vallomása egész életére ráillik: „Nem akarom, hogy beszédem pusztába kiáltott szó legyen, olyan akarok lenni, akire hallgatnak, akire rezonálnak, és aki az emberi szívek számára kedves dolgokról beszél.“ Szinte megszámlálhatatlan cikket, tanulmányt és 63 könyvet írt, amelyek a matematika, a logika, a filozófiatörténet, a társadalmi, vallási és művelődési élet nagy kérdéseit tárgyalják.

Önéletrajzának első kötete 1872-től 1914-ig mutatja be életének folyását, vívódásait, tudományos alkotó munkáját, amelynek koronája az 1910-ben kiadott Principia Mathematica. Szemelvényeinek könnyebb megértése végett szükségességnek tartjuk életének néhány mozzanatát felidézni.

Bertrand Russell arisztokrata család tagja, lord Amberley kisebbik fia, aki az angol hagyománynak megfelelően bátyja, Frank halála után örökölte a lord címet. Korán árvaságra jutott, és nagyanyja nevelte a puritanizmus és az unitárius vallás szellemében. Alig tizenegy éves volt, amikor kiderült róla, hogy számtanzseni. Tizenöt éves korában a vallás racionális alapjait tanulmányozta, és a szabadakarat kérdése, valamint Stuart Mill önéletrajza fölött elmélkedve eljutott az ateizmusig. Egyetemi tanulmányait Cambridge-

* The Autobiography of Bertrand Russell, 1914—1944 (Volum II). George Allen and Unwin Ltd. London, 1968.

ben végezte, ahol később tanár lett. 1901-ben következett be „megtérése”. Ez nem vallási, hanem társadalompolitikai jellegű volt, és saját bevallása szerint szellemi meglátás, intuíció formájában köszöntött rá, megváltoztatva egész addigi világnézetét, az imperializmus hívéből meg nem alkuvó békeharcos lett, mindannak bírálója, ami az angol társadalmi hagyományban rossz. Négyeszer házasodott; a szemelvényben szereplő Dora Black a második felesége. 1951-ben elnyerte az irodalmi Nobel-díjat. 1965-ig a munkáspártnak volt a tagja, akkor azonban — a párt amerikai barát politikája miatt — tagsági könyvét összetépte. Az utóbbi években az amerikaiak vietnami intervenciója ellen emelte fel szavát, és aktívan részt vett annak a nemzetközi törvényszéknek a megalapításában, amelynek célja az amerikaiak Vietnámban elkövetett háborús bűneinek kivizsgálása. (Erre vonatkozó felhívását közzöltük.)

Allásfoglalása nem mindig következetes, gyakran elvakítják szenvedélyei. „Ezek a szenvedélyek — vallja —, mint a nagy szelek, ide-oda hánytak a nyugtalanság óceánján, és gyakran csaknem a kétségbeesés partjaira sodortak.” Ez magyarázza meg ingatag magatartását. Mint közéleti férfiú nem kötelezte el magát egyetlen mozgalom mellett sem, hanem „a világ házörzójének szerepét játszva”, hangját mindannyiszor hallatta, valahányszor a világbékét bármely részről megzavarták, valahányszor a humánus szerinte csorbát szenvedett.

Önéletrajza második kötetéből úgy választottuk ki a szemelvényeket, hogy azok tükrözzék egész lázas tevékenységét és belső átalakulását. Igyekeztünk a kitérők, az epizódok elhagyásával biztosítani az elbeszélés folyamatosságát, és megkímélni az olvasót a számára nem sokat mondó részletektől és nevektől. A második házasságával foglalkozó 4. és amerikai tartózkodását bemutató 6. fejezetből nem közlünk részleteket. Az utóbbiban arról az amerikai felolvasó útról számol be (lásd Korunk, 1968, 9.), melyet haladó nézetei miatt az ottani reakció valósággal boszorkányperré alakított át. (Emlékeztetünk arra, hogy orosz földön 1920-ban, nagyon nehéz időszakban járt, s ezt követően Kínában.)

Végül néhány szó a szemelvényekben előforduló fontosabb személyekről, akikről a szöveg bővebb felvilágosítást nem nyújt: Clifford Allen, békeharcos és politikai író; H. H. Asquith (1852—1928) egyike a nagy liberális miniszterelnököknek; Arthur James Balfour (1848—1930), miniszterelnök (1902—1905), majd külügyminiszter; John Dewey (1859—1952) neves amerikai filozófus és pedagógus; T. S. Eliot (1885—1965) amerikai származású nagy angol költő; H. A. L. Fisher (1865—1940) ismert angol történész, többek között megírta Európa történetét; Edward Grey (1862—1953) angol politikus, külügyminiszter; J. M. Keynes (1883—1946), híres közgazdász, több tudományos munka szerzője; Ramsay MacDonald (1866—1937), az angol munkáspárt egyik vezére, az első munkáspárti miniszterelnök; Katherine Mansfield (1888—1923) nagy angol elbeszélő, Middleton Murray felesége; D. H. Lawrence (1885—1930) híres író, akit Russell az angol fasiszmus előfutárának tekint; Lloyd George (1863—1945) hadügyminiszter és miniszterelnök az első világháború második felében; Ottoline Morrell, a század elején nagy írók mecénása és barátja, a női jogegyenlőség harcosa; Gilbert Murray (1866—1957) költő, az okortudományok nagy képviselője; Middleton Murray (1889—1957) ismert irodalomkritikus; George Santayana (1863—1952) ismert amerikai költő, író és filozófus, Arisztotelész modern felújítója; Mrs. Snowden a munkáspárt elnökének, Lord Snowdennek a felesége; Szun-Jat-szen (1866—1925) kínai államférfi, 1921-ben a kínai köztársaság elnöke; Lytton Strachey (1880—1932) neves életrajzíró és irodalomkritikus; A. N. Whitehead híres matematikus, Russell barátja és közvetlen munkatársa, több tudományépítészeti munkát írt; Colette O’Niel, híres színésznő, szenvedélyes pacifista, akihez Russellt gyengéd szálak fűzték.

ELSŐ FEJEZET

Az első világháború

Az 1910-től 1914-ig terjedő időszak átmeneti jellegű volt. 1910 előtti életem annyira különbözött az 1914 utánitól, mint Faust élete Mefisztóval való találkozására előtt és után. Megfiatalodtam, és ezt a folyamatot Ottoline Morrell-lel való megismerkedésem indította el, és a háború folytatta. Talán különösnek hangzik, hogy a háború valószínűleg megfiatalított, de valóban a háború számolta fel bennem az előítéleteket, és készítetett egész sor alapvető kérdés átgondolására. Ugyanakkor új tevékenységi területet nyitott meg számomra, amelyből nem áradt olyanféle aporodottság felém, amilyen mindannyiszor előtört, valahányszor a matematikai logikához akartam visszatérni. Ezért azután megszoktam, hogy magamat annak a nem-teremtészetfeletti Faustnak a szerepébe képzeljem bele, aki számára Mefisztót a nagy háború képviselte.

A július végi forró napokban Cambridge-ben tartózkodtam és kivétel nélkül mindenkiel a helyzetről vitáztam. Egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy Európa annyira ostoba és háborúba sodortatja magát, de aztán meggyőződtem: ha a háború kirobban, Anglia is belekeveredik. Az volt a szilárd hitem, hogy Angliának semlegesnek kell maradnia, és arra a nyilatkozatra, amely e cél szolgálatában a *Manchester Guardian* hasábjain jelent meg, sok tanár megvendi aláírását gyűjtöttem össze. Azon a napon azonban, amelyen a háború kitört, szinte mindannyian véleményt változtattak. Visszatekintve most nagyon különösnek látszik, hogy az emberek képtelenek voltak felfogni, mi fog bekövetkezni. Augusztus 2-án, vasárnap... találkoztam Keyneszel, amint a Trinity College nagy udvarán rohant keresztül, hogy elkérje sógorának motorkerékpárját, mert fel akart szaladni Londonba. Rájöttem, a kormány küldött érte, hogy pénzügyi kérdésekben tanácsot kérjen tőle. Ebből megértettem, részvételünk a háborúban fenyegetően közeledik.

Hétfőn reggel elhatároztam, hogy felmegyek Londonba. Morrellékkal ebédeltem a Bedford Square-en, és úgy találtam, hogy Ottoline gondolkozása teljesen megegyezik az enyémmel. Beleegyezett Philip elhatározásába, hogy a parlamentben pacifista beszédet mondjon. Lesétáltam a parlamentig, remélve, hogy

meghallgathatom Sir Edward Grey nagy jelentőségű nyilatkozatát, de a tömeg túl nagy volt, és nem sikerült bejutnom. Annyit azonban megtudtam, hogy Philip annak rendje és módja szerint megtartotta beszédét.

Egész este ödöngtem az utcán, elsősorban a Trafalgar Square körül sétáltam, és figyeltem a tapsoló tömeget meg tanulmányoztam a járókelők lelki beállítottságát. Ezen a napon és a következőkön a legnagyobb csodálkozásomra azt a felfedezést kellett tennem, hogy a kisembereket, férfiakat és nőket örömmel morba ejtették a háború kilátásai. Az volt az őszinte és nagyratartott meggyőződés — amit különben a legtöbb pacifista is fenn hirdet —, hogy a háborúkat a zsarnok és machiavellisztikus kormányok kényszerítik rá az azoktól irtózó lakosságra. A megelőző években megfigyeltem, milyen körömföntan hazudott Sir Edward Grey, csak hogy a nyilvánosság ne ismerje fel a módszereket, amelyekkel a háború esetére minket Franciaország támogatására elkötelezett. Gyermetegen hittem, hogy a nyilvánosság nagyon felháborodik, ha majd felfedezi, mennyire becsapta. Nos, ellenkezőleg, hálás volt, hogy megkímélte őt az erkölcsi felelősségtől.

...A háború első napjai számomra hihetetlenül meglepőek voltak. Legjobb barátaim, mint például Whiteheadék, vadul harciasak lettek. Olyan embert, mint J. L. Hammond, aki éveken át írásban ellenezte az európai háborúban való részvételünket, most Belgium levette a lábáról. Mivel egyik katona barátomtól, aki a katonai akadémián dolgozott, régóta tudtam: Belgium elkerülhetetlenül belesodródik a háborúba, fel se tétéleztem, hogy neves publicisták ilyen életbevágó kérdésben annyira könnyelműen tudatlanok lehetnek. A *Nation* című napilap minden reggel szerkesztőségi vilálsreggelit szokott adni, és augusztus 4-én azon én is részt vettem. Úgy találtam, hogy a főszerkesztő, Massingham, hevesen ellenezte részvételünket a háborúban. Ajánlatomat, hogy lapjában ebben az értelemben cikket írjak, lelkesen fogadta. Másnap azonban levelet kaptam tőle, mely így kezdődött: „A mai nap nem a tegnapi”, és bejelentette, hogy véleménye teljesen megváltozott. Mindazonáltal a lap közölte leveletem, melyben a háború ellen tiltakoztam...

Néhány pacifista képviselő két-három szimpatizánssal kezdett összejöveteleket tartani Morrellék Bedford Square-i házában. Ez vezetett el a Demokratikus Ellenőrzés Egyesületének megalapításához. Érdekes volt megfigyelnem, hogy a legtöbb pacifista politikust inkább az érdekelte, hogyan lehetne a háborúellenes mozgalom vezére, mintsem az, hogy miként harcolhatna ténylegesen a háború ellen. Ennek ellenére csak velük lehetett dolgozni, és mindent megtettem, hogy irántuk való megbecsülésemnek jelét adjam.

Ezalatt a legnagyobb érzelmi feszültségben éltem. Noha a háború teljes szörnyűségét távolról sem fogtam fel, mégis többet sejtettem belőle, mint mások. A kilátások borzalommal töltötték el, de leginkább az rémített meg, hogy a vérontás előérzete mintegy a lakosság kilencven százalékának gyönyörűséget okozott. Revideálnom kellett az emberi természetről alkotott nézeteimet. Akkor még mit sem tudtam a pszichoanalízisről, de olyan véleményt alkottam az emberi szenvedélyekről, amely nem nagyon különbözik a lélekbúvárok felfogásától. Ennek fényében arra törekedtem, hogy megismerjem a nép igazi érzését a háború felől. Egészen addig azt hittem, természetes dolog, hogy a szülők szeresék gyermekeiket. A háború azonban meggyőzőtt, hogy az ilyesmi egészen ritka kivétel. Feltételeztem, hogy az értelmiségiek gyakran keresik az igazságot, de e vonatkozásban is úgy találtam, hogy tíz százalékuk sem tartja többre az igazságot a népszerűségénél. Gilbert Murray, 1902 óta lelki barátom, már akkor bűrpárti volt, amikor én még nem voltam az. Ezért magától értetődően elvártam volna tőle, hogy most ismét a béke oldalán álljon, de, feladva régi meggyőződését, a németek gonoszágáról és Sir Edward Grey emberfeletti erényéről írogatott. Kétségbeesésbe átsapó sajnálkozás fogott el a fiatalok iránt, akiket lemeszarolnak, de ugyanakkor határtalan düh Európa minden államférfijával szemben. Heteken át úgy éreztem, ha a véletlen összehozna Asquith-szel vagy Grey-vel, képtelen lennék türtöztetni magam, hogy meg ne öljem őket. Ezek az érzések azonban fokozatosan lecsillapodtak. Elnyelte őket a tragédia nagysága és a nemzeti érzések tudatosulása, melyeket az államférfiak egyszerűen szabadjukra engedtek.

Közben engem is kínzott a hazafiasság. A németek sikerei a marne-i csata előtt borzalommal töltötték el. Úgy óhajtottam

Németország leverését, mint akármelyik nyugodt ezredes. Szeretetem Anglia iránt egyike a bennem élő legerősebb érzéseknek, és amikor ilyen pillanatokban le akartam mondani róla, éreznem kellett, milyen nehezen teljesíthető vállalkozásra szántam el magam. Ennek ellenére pillanatnyi kétségem sem volt afelől, hogy mi a teendőm. Volt idő, amikor szkepticizmusom bénított meg, máskor ironikus voltam, némelykor közömbös, de amikor kitört a háború, úgy éreztem, hogy Isten szavát hallottam. Tudtam, kötelességem tiltakozni, még akkor is, ha ez teljesen eredménytelen marad. Egész lényem erre készített. Mint olyan ember, aki az igazságot szereti, beteggé tett valamennyi hadviselő nép nacionalista propagandája. Mint olyan embert, aki a civilizációt szereti, megdöbbentett ez a visszatérés a barbársághoz. Mint olyavalakit, akit szülői érzésében bántottak meg, az ifjak meggyilkolása szívemet tépte ki. Nem képzeltem, hogy a háború ellenzése hozhat valami jót is, de úgy éreztem, hogy azoknak, akiket lábukról nem szedtek le, az emberi természet becsületéért meg kell mutatniuk, hogy erősen állanak. Miután végignéztem, hogyan indulnak el a katonavonatok a Waterloo-ról, furcsa látomásaim keletkeztek Londonról; úgy képzeltem, olyan hely ez, amely a valóságban nem létezik. Vízíom-ban láttam összeomló, elmerülő hidakat; reggeli áttetsző ködként tűnt el az egész nagy város. Lakosai olyanok voltak, mint valami káprázatok, és azon tűnődtem, vajon a világ, amelyről azt hittem, hogy rajta élek, nem csupán saját lázas lidércnyomásom pusztja terméke. Az ilyen lelkiállapotok azonban rövid ideig tartottak, s minthogy dolgoznom kellett, hamar véget értek.

...Bizonyos megnyugvást találtam a Santayanával való beszélgetésben; ő abban az időben Cambridge-ben tartózkodott, semleges volt, mert semmi esetre sem tisztelte annyira az emberi fajt, hogy azzal törődjék, vajon elpusztítja-e magát vagy sem. Nyugalma, filozofikus elfogulatlansága, bár utánozni nem akartam, csillapító hatással volt rám. A marne-i csata előtt, amikor úgy látszott, hogy a németek csakhamar szükségképpen elfoglalják Párizst, álmodozó hangon jelentette ki: „Azt hiszem, át kell rándulnom Párizsba. Téli alsóneműm ott van, és nem szeretném, ha a németek elvinnék. Egy másik okom is van erre, de ez nem annyira fontos: ott van egy könyvem kézírata, amelyen tíz évig dolgoztam; ez azonban nem érdekel annyira, mint az alsóneműm.”

Mégsem ment el Párizsba, mert a már-ne-i csata felmentette őt ettől. Viszont az egyik napon ezt a megjegyzést tette: „Holnap indulok Sevillába, mert olyan helyen szeretnék lenni, ahol az emberek nem fojtják el szenvedélyeiket.“

... 1914 október egyik napján a New Oxford Streeten találkoztam T. S. Eliottal. Nem tudtam, hogy Európában van, de aztán értesültem, hogy Berlinből Angliába érkezett. Természetesen megkérdeztem tőle, mi a véleménye a háborúról. „Nem tudom — felelte —, csak annyit tudok, hogy én nem vagyok pacifista.“ Vagyis bármilyen ürügyet elfogadhatónak talált a vérengzésre. Nagyon összebarátkoztam vele, később feleségévé is, akivel 1915-ben házasodott össze. Mint-hogy kétségbeejtően szegények voltak, lakásom két hálószobája közül az egyiket átengedtem nekik, aminek az lett az eredménye, hogy igen gyakran találkoztam velük. Mindkettőjüket nagyon kedveltem és igyekeztem segíteni rajtuk bajjaikban, mindaddig, míg rá nem jöttem, hogy éppen a bajokat élvezik...

1915 nyarán megírtam *A társadalmi újjáépítés alapelvei* (Principles of Social Reconstruction) vagy *Miért harcolnak az emberek?* (Why Men Fight?) című művemet (ahogyan beleegyezésem nélkül ezt a könyvet Amerikában elnevezték). Egyáltalán nem volt szándékom ilyen jellegű könyvet írni, ugyanis teljesen elűtött mindattól, amit korábban írtam, de valahogy spontánul buggyant ki belőlem. Az igazság az, hogy csak miután befejeztem, jöttem rá, mi is tulajdonképpen. Keret meg képlet volt, ezt azonban csak akkor fedeztem fel, amikor már az egészet megírtam, kivéve az első és az utolsó szavakat. Abból a meggyőződésből fakadó politikai bölcséletet fejtek ki benne, hogy az emberi élet kialakításában az impulzusok hatása nagyobb, mint a tudósok célkitűzése. Az impulzusokat két csoportra, birtokos és alkotó impulzusokra osztottam, és a legjobbnak főként az utóbbiakon alapuló életet tartottam. A birtokos impulzusok megtévesztő példái-ként az államot, a háborút és a szegénységet hoztam fel; az alkotó impulzusok közé pedig a nevelést, a házasságot és a vallást soroltam. Az alkotó tevékenység felszabadítása meggyőződésem szerint az általános társadalmi reform alapelveiül szolgálhatna. A könyv először előadások formájában hangzott el, azután kinyomat-tam. Nagy meglepetésemre azonnali sikert aratott. Nem azzal a céllal írtam, hogy olvasói legyenek; csak mint világ-nézetet foglaltam írásba, de igen sok

pénzt hozott a házhoz, és alapjává vált minden későbbi bevételnek.

Ezek az előadások bizonyos vonatko-zásban D. H. Lawrence-hez fűződő rövid barátságomhoz kapcsolódtak. Mindketten azon a véleményen voltunk, hogy az em-beri kapcsolatok reformjáról valami fon-tosat tudnánk mondani. Kezdetben azon-ban nem vettük észre, hogy egy ilyen szükséges reformot illetően nézeteink szögesen ellenkeznek egymással. Ismeret-ségem Lawrence-szel rövid és izgalmas volt, mindössze egy évig tartott. Ottoline hozott össze velem, aki mindkettőnket csodá-ált, és azt akarta elhíttetni, hogy nekünk is kölcsönösen csodálnunk kell egymást. A pacifizmus keserű lázadást váltott ki belőlem, és azt gondoltam, hogy Law-rence ugyanúgy lázadással van tele. Emiatt azután először azt hittük, hogy nagyon egyezünk egymással, és csak fo-koztatosan jöttünk rá, hogy távolabb ál-lunk egymástól, mint akár én, akár ő áll a német császártól, a Kaisertől.

... 1916 beköszöntésével a háború ke-gyetlenebb formát öltött, és hazai vi-szonylatban a pacifisták helyzete nehe-zebbé vált. Kapcsolataim Asquith-szal so-hasem váltak barátságatalanná. Asquith Ottoline csodálója volt, mielőtt ez még férjhez ment volna, és hébe-hóba szoktam találkozni vele Garsingtonban, ahol Otto-line lakott. Egyszer anyaszült meztelenül fürödtem egy mesterséges tóban, s ami-kor kiléptem a vízből, ott találtam As-quith-ot a parton. A méltóságteljesség, amelynek jellemeznie kellett volna a mi-niszterelnök és egy pacifista találkozását, ez alkalommal bizony hiányzott. Mindenesetre úgy éreztem, nem valószínű, hogy Asquith valaha is bebörtönöz-tesen engem. De a dublini húsvéti láza-dás idején harminchét, a katonai szolgál-atot lelkiismereti okokból megtagadó sze-mélyt halálra ítélték. Többen közülünk küldöttségileg kerestük fel Asquith-ot, hogy büntetésüket enyhítse. Bár éppen Dublinba indult, udvariasan meghallga-tott, és megtette a szükséges intézkedést. Általában az volt a felfogás, amelyet még a kormány is osztott, hogy a katonai szol-gálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyek törvényesen nem ítélték az ha-lálra, ám csakhamar kitűnt, hogy ez a felfogás alaptalan, és ha Asquith nincs, sokat közülük főbe lőttek volna.

Lloyd George már keményebb dió volt. Egyszer Clifford Allennel (a Sorozáselle-nes Szövetség elnökével) és Miss Kathe-rine Marshall-lal interjút kértnék tőle a börtönben levő, a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó szemé-

lyekről. Az egyetlen időpont, amikor fogadhatott, a Walton Heath-i villásreggeli volt. Nem akartam elfogadni vendégszeretetét, de úgy látszott, elkerülhetetlen. Magatartása irányunkban kedves és közvetlen volt, de semmiféle kielégítő megoldást nem ajánlott. Végül távozásunkkor szinte bibliai vádbeszédet tartottam ellene, azt állítva, hogy nevét a történelem a gonoszszággal említi együtt. Később nem volt szerencsém találkozni vele.

A sorozás megindításakor minden időmet és erőmet gyakorlatilag a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyek ügyének szenteltem. A Sorozásellenes Szövetség kivétel nélkül katonaköteles emberekből állott, de támogatókként befogadott nőket és idősebb férfiakat is. Miután az eredeti bizottság börtönbe került, pótbizottság alakult, amelynek én lettem ügyintéző elnöke. Sok munkánk volt, részint azért, mert el kellett járni egyesek ügyeiben, részint pedig azért, mert a katonai hatóságokat is szemmel kellett tartanunk, nehogy a szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyeket Franciaországba küldjék, mert ha már odakerültek, akkor halálra lehetett ítélni őket. Ezenkívül sok beszédet kellett tartanom az ország minden részében...

Clifford Allen (később Lord Allen of Hurtwood), a Sorozásellenes Szövetség elnöke nagy tehetségű és rátermett fiatalember volt. Meggyőződéses szocialista és nem keresztény. A keresztény és a szocialista pacifisták belső kapcsolatainak fenntartásában mindig bizonyos nehézségek merültek fel, és ilyen szempontból ő meglepő elfogulatlanságról tett tanúbizonyoságot. 1916 nyarán azonban katonai törvényszék elé állították, és börtönbüntetésre ítélték. Ezt követően a háború egész tartama alatt csak az ítélelhozzatali időközökben láthattam őt. Egészségi állapota miatt 1918 elején szabadon engedték (a valóságban már csaknem halálán volt), nemsokára azután én kerültem a börtönbe.

...A Zeppelin lezuhanását követő nap korán reggel elmozdítottam Colette-t, és visszatértem bátyám Gordon Square-i házába, ahol laktam. Útközben virágot árusító öregemberrel találkoztam, aki ezt kiáltotta: „Gyönyörűszép rózsák!” Vettem tőle egy csokorral, kifizettem és megkértem, vigye el a Bernard Streetre. Bárki azt gondolta volna, hogy az öreg a pénz megértéséért, a rózsáért nem viszi el, de nem így történt, és én tudtam, hogy nem így lesz. Ettől az időtől kezdve e

szavak: „Gyönyörűszép rózsák“ Colette iránti érzelmeim refrénje lett.

Három napos nászútra mentünk (több időt nagy elfoglaltságom miatt nem tudtam erre szakítani), és a Buxton fölötti lápon lévő *Cat and Fiddle*-be (A macska és a hegedű) szálltunk meg. Csipős hideg volt, és reggelre a kancsóban a víz megfagyott. De a zord lán illett lelkiállapotunkhoz. Sivár volt; bennünk azonban a szabadság érzését kellette...

...Karácsonykor Garsingtonba mentem, ahol nagy vendégereg gyűlt össze. Ott volt Keynes, és ő tartotta a kutyák házassági szertartását, mely e szavakkal végződött: „Amit az ember összekapcsol, azt kutyá el ne válassza“. Jelen volt Lytton Strachey és *Kiváló viktoriánusok* (Eminent Victorians) című kéziratából olvasott fel. De ott volt Katherine Mansfield és Middleton Murray is. Már korábban találkoztam velük, de Mansfieldet alaposan most ismertem meg. Ném tudom, vajon első benyomásom róla helyes-e, de egészen eltért a másokétól. Beszéde csodálatos volt, sokkal szebb, mint írása, különösen ha olyan dolgokról szólt, amelyeket meg akart írni. Amikor azonban emberekről beszélt, akkor ellepte a sötét irigység, és meglepő szellemességével olyan dolgokat tárt fel, amelyekről talán senki sem akart hallani, ugyanis kitergette mindazt, ami az illetők jellemében rossz volt...

Mialatt Katherine-re figyeltem, néhez pillanatokat éltem át. A háború a cinizmus végső határára sodort, és igen nehezen tudtam elhinni, hogy érdemes-e egyáltalán valamit tenni. Némi-lykor a kétségbeesésnek olyan rohamai fogtak el, hogy napokig teljesen tétlenül ültem székemben, semmivel sem foglalkoztam, csak időnként a *Prédikátor könyvét* olvastam. Ennek az időszaknak a végén beköszöntött a tavasz, és úgy találtam, hogy megszabadultam a kétségektől, az ingadozásoktól, amelyek zavarták kapcsolatomat Colette-tel. Téli vergődésem szörnőy mélységében tettem valamit, ami ugyan éppen olyan hiábavaló volt, mint minden egyéb, de pillanatnyilag nem tűnt értéktelennek. Amerika még mindig semleges volt; nyílt levelet írtam tehát Wilson elnöknek, és felhívtam őt arra, hogy mentse meg a világot. A levélben ez állt:

Sir, Önnek alkalma van olyan szolgálatot tenni az emberiségnek, mely fordulatot jelent, és felülmúlja Abraham Lincoln igen értékes szolgálatát is. Önnek hatalmában áll igaz-

ságos békével véget vetni a háborúnak. Ez a béke minden lehető lehet, hogy a közeljövőben elhessegesse az új háborúk lehetőségének féltelmét. Még nem túl késő, az európai civilizációt meg lehet menteni a pusztulástól, de késő lehet, ha megengedik, hogy a háború még két-három évig tartson...

... Egyesek talán azt a kérdést tehetik fel, milyen címen fordulok én Önhez, hiszen semmi formában nem vagyok része a kormány gépezetének. Azért szólok, mert szólnom kell; mert másoknak, akiknek emlékezniök kellene a civilizációra és az emberi testvériségre, engedték magukat elsodoratni a nemzeti elfoqltságtól; mivel ők hitehagyottak lettek, nekem kell beszélnem az értelem, a könyörület nevében, nehogy azt hihesse valaki, hogy Európában többé senki sem tartja emlékezetében azt, amit Európa tett, és amit még tennie kellene az emberiség érdekében. A világ elsősorban az európai és az európai származású nemzeteknek köszönheti mindazt, amit a gondolkodás, a tudomány, a művészet, a politikai eszmék, a jövő kilátásai terén elért. Ha az európai népeknek megengedik, hogy hibavaló vérontásban elpusztítsák magukat, akkor olyasvalami pusztul el, ami többet jelent, mint a diplomáciai presztízs, összehasonlíthatatlanul értékesebb, mint egy meddő győzelem, amely a győzteseket is romlásba sodorja.

Mint a többi hazámfia, magam is hön öhajtottam a szövetségesek győzelmét, akárcsak ők, én is szenvedek, ha e győzelem késlekedik. De sohasem felejthetem el, hogy Európának közös kötelességet kell teljesítenie, hogy az európai nemzetek közötti háború lényegében polgárháború, hogy a rossz, amit ellenségeinkről gondolunk, azonos azzal, amit ők gondolnak rólunk, és hogy a háború idején a hadviselő feleknek nehéz a valóságnak megfelelően látni a tényeket. Mindenekelőtt az a meggyőződésem, hogy a problémák közül, amelyekért a háború folyik, egyik sem olyan jelentős, mint maga a béke; a békének azzal okozott kár, hogy nem tölti be minden vágyunkat, eltörpül amellett, amit a harcok folytatásával okozunk neki. Mialatt Európában a hatalmasok mind annak ügyében szónokolnak, amiről tévesen azt hiszik, hogy vele saját nemzetüket szolgálják, engem megin-

gathatatlan meggyőződésem arra kényszerít, hogy Európa nevében, valamennyi nemzet érdekében beszéljek. Európa nevében kérem tehát, hozza el számunkra a békét.

... Az amerikai pacifisták egyik bizottsága a levelet csaknem valamennyi amerikai napilapban megjelentette. Amint belőle kiténik, akkor, mint a legtöbben, én is azt hittem, hogy a háború nem fejezhető be győzelemmel egyik fél számára sem. Ez talán így is lett volna, ha Amerika semleges marad.

1916 közepétől egészen bebörtönözésemig, 1918 májusáig valóban nagyon el voltam foglalva a Sorozásellenes Szövetség ügyeivel... Amikor a Kerenszkij-féle forradalom kirobbant, szolidaritásunk kifejezésére Leedsbe nagygyűlést hívtunk össze. A gyűlésen én beszéltem, Colette meg a férje szintén ott volt. A vonaton együtt utaztunk Ramsay MacDonalddal, aki azzal töltötte el az időt, hogy hosszadalmas, lapos skót történeteket mondott el unalmasan, szinte hihetetlen volt felfogni, mikor ért a csattanóhoz. Leedsben az a határozat született, hogy orosz mintára Anglia és Skócia különböző körzeteiben a munkás- és katonatanácsok előkészítését szolgáló szervezeteket kell alakítani. Ezt a célt szolgálta a londoni Southgate Road-i Testvériség templomában tartott összejövetelünk is. A hazafias napilapok azonban az összes szomszédos házakban (a környék nagyon szegény volt) röpiratokat osztottak, amelyekben azt állították, hogy kapcsolatban állunk a németekkel, és repülőgépeinket jelt adunk, hova dobják a bombát. Emiatt azután a környéken népszerűtlenné lettünk, és a csöcselék valósággal megostromolta a templomot.

Legtöbbünknek az volt a felfogása, hogy mindenféle ellenállás rossz és ostoba dolog, ezért néhányan amellett hadakoztunk, hogy nem szabad ellenállást kifejtenünk, mások viszont belátták, túl kevesen vagyunk ahhoz, hogy a harcot a külváros egész lakosságával felvegyük. Egyesek, köztük Francis Meynell, mégis megpróbáltak ellenállni, és most is magam előtt látom, hogyan fordult vissza vérző arccal az ajtóból. A csöcselék néhány tiszt vezetésével betört. A tisztek kivételével többé-kevésbé mindenki bűzlött az italtól. A legtöbben közülük lármás asszonyok voltak, akik rozsdás szegekkel televert deszkákat használtak fegyverül. A tisztek megpróbálták rávenni a velük levő nőket, hogy először ők vonuljanak vissza, hiszen azután a pa-

cifistákkal, mivel gyáváknak tartották őket, úgy elbánhatnak, ahogy akarnak. Mrs. Snowden ez alkalommal csodálatos módon viselkedett. Kereken megtagadta, hogy a termet elhagyja, amennyiben nem engedik meg a férfiakkal is, hogy ugyanezt tegyék. A többi nő egyetértett vele. Ez láthatóan lehangolta a vagányok vezetésével megbízott tiszteket, mivel nem volt nagy kedvük nőket ostromolni. Ekkorra azonban a csöcseléknek fejébe tódult a vér, és pokoli zűrzavar támadt. Mindenki menekült, ahogyan tudott, mi alatt a rendőrség az egészet nyugodtan szemlélte. Két részeg cserfes asszony szeges deszkájával rámtámadt...

Életemet egy fiatal, előttem addig ismeretlen nőnek köszönhetem. A cserfes asszonyok és közém vetette magát, és addig maradt ott, amíg elmenekülhettem. Meg kell mondanom, hogy az asszonyok öt nem támadták meg. Sokaknak, köztük egy nőnek, amint az épületet elhagyta, hátulról letépték a ruháját. Colette is ott volt, de kettőnk között ott hömpölygött a háborgó csöcsélék, és csak amikor már kint voltunk, érhettem őt utol. Leverten ballagtunk haza.

A Testvériség templomának papja különösen bátor pacifista volt. E keserű tapasztalata ellenére egy másik alkalommal is meghívott, hogy tartsak előadást templomában. Ekkor a csöcsélék felgyújtotta a szöszéket, és az előadást nem lehetett megtartani.

...Az idő tájt kapcsolataim a kormánnyal már nagyon megromlottak. 1916-ban írtam egy röpcédulát. Ezt a Sorozás-ellenes Szövetség adta ki, és egy, a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyről szólt, akit a lelkiismereti szabadság ellenére bebörtönöztek. A röpirat név nélkül jelent meg, és nagyon meglepődtem, amikor értesültem, hogy terjesztőit bebörtönözték. Ezért levelet írtam a *The Times*-nak, és nyilvánosságra hoztam, hogy a röpirat szerzője én vagyok. A Mansion House-ban a Lord Mayor jelenlétében emeltek vádat ellenem. Védelmemre hosszú beszédet mondtam. Ez alkalommal 100 font pénzbüntetésre ítélték. Az összeget nem fizettem ki, és emiatt cambridge-i holmijaim közül annyit árvereztek el, amennyiből az összeg kitel. De azokat jóbarátaim vásárolták meg, és visszaadták, ezért azután úgy éreztem, hogy tiltakozásom hiábavaló volt. Közben a Trinity College-ban az ifjabb tanárok behívót kaptak, az idősebbek viszont nem akartak lemaradni. Ezért megfosztottak tanári állásomtól. Amikor a háború végén

a fiatalabbak hazatértek, kértek, hogy menjek vissza; de ekkor már semmi kedvem nem volt hozzá.

... Amikor azt a bűncselekményt, amelyért börtönbe kerültem, elkövettem, véglegesen úgy döntöttem, hogy a további pacifista tevékenységnek nincsen semmi értelme, és bátyám ezt az elhatározásomat tudomására hozta a kormányknak. A Sorozásellenes Szövetségnek volt egy kis hetilapja, a *The Tribunal*, amelybe írogatni szoktam. Mikor már nem voltam szerkesztője, az új szerkesztő az egyik héten beteg lett, és az utolsó pillanatban megkért, hogy én írjam meg a vezércikket. Megtettem. A cikkben az a kijelentés is szerepelt, hogy Angliában az amerikai katonákat sztrájk törésre fogják alkalmazni, arra, amire saját hazájukban hozzászórtak. Ezt a megállapítást egy általam idézett szenátusi jelentésre alapoztam. Hat hónapi börtönre ítélték érte, ami azonban távolról sem volt kellemetlen. Ébren tartotta önbecsülésemet, és lehetőséget adott arra, hogy ne gondoljak fájdalmas dolgokra, így például az egyetemes pusztulásra. Arthur Balfour közbenjárására az első osztályon kaptam helyet, így azután amíg a börtönben voltam, annyit olvashattam és írhattam, amennyit csak akartam, feltéve, hogy nem fejték ki pacifista propagandát. Sok szempontból a börtönt egyenesen kellemesnek találtam. Nem volt elfoglaltságom, nem kellett nehéz kérdésekben döntenem, nem kellett tartanom a látogatóktól, és a munkámban sem szakitottak félbe.

Roppant sokat olvastam, és egy könyvet is írtam: *Bevezetés a matematikai filozófiába* (Introduction to Mathematical Philosophy), amely *A matematika alapjainak* (Principles of Mathematics) félig-meddig népszerűsítő változata volt, és hozzákezdtem *Az ész elemzéséhez* (Analysis of Mind). Nagyon érdekelték fogolytársaim, akik erkölcsileg nem látszottak alacsonyabb rendűnek, bár értelmi színvonaluk valamicskével alatta volt az átlagosnak. Ezt elfogadásuk körülményei is bizonyították. A börtön azok számára, akik nem az első osztályba nyertek beosztást, különösen pedig olyanok számára, akik nincsenek hozzászokva az íráshoz és az olvasáshoz, szigorú és rettenetes büntetés; számomra azonban, hála érte Arthur Balfournak, nem volt az. Közbejárásáért hálával tartozom, noha egész politikáját hevesen elleneztem.

Megérkezésemtkor a kapuőr, akinek személyi adataimat fel kellett vennie, nagy örömmel üdvözölt. Megkérdezte, milyen

vallású vagyok, mire ezt feleltem: „agnosztikus“. Megkérdezte, hogyan kell írni, és felsóhajta megjegyezte: „Hát igen, sok vallás van, de azt hiszem, mindegyik ugyanazt az istent imádja.“ Megjegyzése csaknem egy hétig jókedvre hangolt. Egy alkalommal, amikor Strachey *Eminent Victorians* című könyvét olvastam, olyan hangosan nevettem, hogy az ör hozzám jött, és figyelmeztetett, ne feledjem el, a börtön büntetés helye. Egy másik alkalommal Arthur Waley, a kínai költészet fordítója egy általa lefordított, de kiadásban még meg nem jelent verset, *A vörös kakadut*, küldte el nekem. Így hangzik:

*Annamból jött ajándékba
a vörös kakadu,
pompázón, mint barackvirág,
de beszéde emberi hangú.
Azt tették vele, mit mindig
tudóssal, okossal tesznek:
vettek egy rácsos kalitkát
és abba zárták bele.*

...A börtönből 1918 szeptemberében szabadultam, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a háború vége felé közeledik. Az utolsó hetekben, akárcsak mások, én is reményeimmet Woodrow Wilsonba vettem. A háború olyan gyorsan és drámaian ért véget, hogy senkinek sem volt ideje áthangolni érzéseit a megváltozott körülményekhez. Én november 11-én néhány órával korábban tudtam meg, mint a nagyközönség, hogy a fegyverszünet küszöbön áll. Kimentem az utcára, és megmondtam egy belga katonának, aki azt válaszolta: *Tiens c'est chic!*; (Na, ez igazán pompás!) bementem egy dohányárudába és közöltem azzal a nővel, aki ki szokott szolgálni. „Örvendek — válaszolta a nő —, mert most már megszabadulhatunk az internált németektől.“ Tizenegy óraker, amikor a fegyverszünetet bejelentették, a Tottenham Court Roadon tartózkodtam. Két perc alatt az üzletekből és a hivatalokból mindenki az utcára tödült. Katonai célok címén igénybevétek az autóbuszokat, és odarendelték őket, ahova kedvük tartotta. Láttam, amint egy férfi és egy nő, bár egymást egyáltalán nem ismerték, az utca közepén menetközben csókolózni kezdtek.

Késő éjszaka társalanul az utcán bolyongtam, figyelve a tömeg hangulatát, amint azt korábban, 1914 augusztusában tettem. A tömeg most is pajkos volt és a borzalom idején semmit sem tanult, talán csak annyit, hogy még mohóbban habzsolja az élvezeteket, mint azelőtt. Az

ujjongók között különösképpen magányosnak éreztem magam, mintha egy más csillagzatról idepottyant szellem lettem volna. Igaz, én is boldog voltam, de az én öröömöm és a tömeg öröme között semmilyen közös vonást nem találtam. Egész életemben valósággal sóvárogtam arra, hogy egynek érezzem magam az emberi lényekkel, és érezsem az együttérzésnek azt a hangulatát, melyet a lelkesedő tömegek tagjai élnek át. Sóvárgásom gyakran olyan erős volt, hogy önámításba kergetett. Egymás után képzeltem magamat liberálisnak, szocialistának, pacifistának, de igazi mély értelemben ezek közül egyik sem voltam. Valahányszor azt óhajtottam, hogy a kétkedő értelem maradjon szótalán, kételkedést sugott a fülembé, elválasztott mások könnyed lelkesedésétől, és kietlen magányosságba vezetett. A háború alatt, amikor együttműködtem a kvékerekkel, a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyekkel és a szocialistákkal, bár hajlandó voltam elfogadni a népszerűtlenséget és a kényelmetlenséget, melyek együtt járnak a népszerűtlen nézetek hirdetésével, mégis megmondtam a kvékereknek, hogy véleményem szerint, a történelemben sok háború igazolást nyert, és meg a szocialistáknak, hogy remegnek az állami zsarnokságtól. Ferdén néztek rám, segítségemet ugyan elfogadták, de érezték, hogy nem tartozom közéjük.

Minden foglalkozásom és öröömöm mögött már kora ifjúságomtól kezdve éreztem a magányosság fájaldalmát. A szerelem pillanataiban megszabadultam ugyan tőle, de még olyankor is, ha gondolkoztam rajta, úgy találtam, hogy szabadulásom részben illúzió alapszik. Nem ismertem nőt, aki előtt az értelem igényei olyan abszolútak lettek volna, mint amelyenek előttem voltak, és az értelem mindannyiszor figyelmeztetett, hogy az a megértés, amit a szerelem nyújt, mulandó. Számomra a legjobb dolognak az tűnt, hogy aszerint éljek, amit Spinoza „az Isten intellektuális szeretetét“-nek nevez, de (amit Spinoza megengedett a maga számára) én még valamilyen absztrakt istent sem tudtam elfogadni, akihez intellektuális szeretetem hozzáfűzhettem volna. Kísértetet szerettem, és mivel kísértetet szerettem, legelső lényem is kísérteties lett. Ezt azután egyre mélyebbre temettem a vidámság, a szeretet és az életöröm rétegei alá. De a legmélyebb érzéseim mindig magányosak maradtak, és emberi dolgokban nem lettem társaságra. A tenger, a csillagok, az északi

szél fúvása a parlagon maradt mezőkön többet jelentenek számomra, mint azok az emberi lények, akiket a legjobban szeretek, és tudatában vagyok annak, hogy az emberi érzés szívem legeslegmélyén csupán kísérlet arra, hogy megszabaduljak isten hiáavaló keresésétől.

A 1914—18-as háború számomra mindent megváltoztatott. Megszűnt akadémikus beállítottságom, új könyveket kezdem írni, egész felfogásom az emberi fajról megváltozott...

Amikor a háború véget ért, beláttam, hogy mindaz, amit tettem, teljesen hiáavaló volt, kivéve a saját szempontomból. Egyetlen életet sem mentettem meg, egy perccel sem rövidítettem meg a háborút. Nem sikerült semmit sem tennem, hogy csökkentsem a versailles-i békeszerződéssel okozott elkeseredést. Nem voltam cinkostárs a bűncselekményekben, melyeket minden hadviselő fél elkövetett. Új filozófiát alakítottam ki magamnak, és ifjúságom megújhodott. Megszabadultam a professzorságtól és a puritánságtól. Megtanultam, hogy megértéssel viseltessem az ösztönös folyamatok iránt. Az ilyen megértést korábban nem voltam képes felfogni. A hosszú ideig tartó magányosság következtében bizonyos higgadtságra tettem szert. A fegyverszünet napjaiban az emberek sokat reméltek Wilsontól. Mások a bolsevik Oroszországtól kaptak ihletet. Ha én rá is jöttem, hogy az optimizmusnak ezek a forrásai számomra elérhetetlenek, kétségbe azért nem estem.

Az a határozott meggyőződésem a jövőt illetően, hogy a legrosszabb még nem következett be, de ennek ellenére még mindig hiszem, hogy az emberek végül is megtanulják az ösztönös öröm magától értetődő titkát.

A NÉMET BÉKEJAVASLAT*

(Részletek abból a cikkből, melyért Bertrand Russellt börtönre ítélték)

Minél többet hallunk a bolsevikokról, annál inkább szertefoszlik az a legenda, amelyet nemzeti sajtónk alakított ki. Azt hirdették, hogy a bolsevikok hozzá nem értő, álmodozó, megvesztegethető emberek, akik rövidesen elbuknak, mert az orosz tömegek ellenük vannak, és nem mernek hozzájárulni az alkotmányozó gyűlés megtartásához. Mindezek az állítások teljesen alaptalannak bizonyultak, amiről bárki meggyőződhetik, ha elol-

* Megjelent a *The Tribunal* című lapban 1918. január 3-án.

vassa Arthur Ransome érdekes, a *Daily News* december 31-i számában megjelent tudósítását.

Leninről azt mondták, hogy német zsidó, pedig a valóságban orosz arisztokrata, akit nézeteiért hosszú éveken át üldöztek. A szociális forradalmárok, akiket a bolsevikok ellenségének tüntettek fel, szövetségre léptek velük. Az alkotmányozó gyűlés azonnal összeül, mihelyt tagjainak másik fele eljut Pétervárra, ahova azoknak csaknem fele már megérkezett. Nincs egyetlen bizonyítható érv, amely a német pénzsegély vádját igazolhatná.

*

Köztudomású, ha béke nem lesz, rövidesen egész Európában éhínség fog dúlhöngeni. Az anyákat gyermekeik halála örütségbe kergeti. A férfiak egymás ellen fognak harcolni pusztán a lét szükségleteiért. Ilyen feltételek mellett az a biztató törekvés, hogy beköszöntsön a győzelmes forradalom, lehetetlenné válik. Az amerikai helyőrség, akár győz a németek ellen, akár nem, arra az időre már elfoglalja Angliát és Franciaországot, és minden kétséget kizáróan elég erős lesz ahhoz, hogy a sztrájkolókat megfélemlítse. Olyan foglalkozás ez, amelyhez az amerikai hadsereg otthon már hozzászokott. Nem állítom, hogy a kormány agyában ezek a gondolatok forognak. Minden jel amellet szól, hogy a kormányférfiak agyában semmiféle gondolat nem forog, és máról holnapra élnek, miközben magukat tudatlanságukkal és szentimentális locsogásukkal vigasztalják...

MÁSODIK FEJEZET

Oroszország

... Egy labour-párti küldöttség Oroszországba készült és én szerettem volna hozzásegődni. A kormány figyelembe vette kérvényemet, és miután rávett, hogy interjú adjak H. A. L. Fischernek, úgy határozott, hogy elenged.

... Furcsa társaság voltunk: Mrs. Snowden, Clifford Allen, Robert Williams, Tom Shaw, ezután egy hihetetlenül kövér szakszervezeti ember, Ben Turner, aki nagyon tehetetlen volt felesége nélkül, és Clifford Allent szokta megkérni, hogy húzza le a cipőjét; Haden Guest, a kísérő orvos, valamint több szakszervezeti vezető. Péterváron a cári autót bocsátották rendelkezésünkre, és Mrs.

Bertrand Russell
családja körében

Snowden ide-oda hajatott vele, élvezve a fényűző kocsi, közben sajnálkozva a „szegény cáron“. Haden Guest vad természetű, tetterős teozófus volt. Ő és Mrs. Snowden nagyon bolsevik-ellenesek voltak. Robert Williams, úgy találtam, nagyon jól érezte magát Oroszországban, és közöttünk ő volt az egyetlen, akinek beszédei a szovjet kormány tetszését kiváltották. Ugyanis mindig azt állította, hogy a forradalom rövidesen Angliában is kitör, és ezért igen sokra tartották. Megmondtam Leninnek, hogy nem kell bízni benne, és valóban már a következő év nagypéntekjén árulója lett a munkásmozgalomnak. Velünk volt Charlie Burton, akit pacifizmusa tett kvékerré. Amikor vele közös fülkébe kerültem, a mondat közepén arra kért, hagyjam egy pillanatra abba a beszélgetést, hogy elmondhassa csendes fohászát. Meglepetésemre pacifizmusa nem készítette arra, hogy kedvetlenül felfogása legyen a bolsevikokról.

*

Gőzhajóval mentünk a Volgán lefelé, és Clifford Allen nagyon rosszul lett, tüdőgyulladást kapott, ami felújította régi tüdőbaját. Mindannyian Szaratonnál akartunk kiszállni, Allennek azonban tovább kellett mennie és ezért Haden Guest, Mrs. Snowden és én a hajón maradtunk, hogy gondozzuk, amíg Asztrahánig eljutunk. Allen nagyon kis fülkét kapott, és a hőség tűrhetetlen volt. Az ablakokat a maláriát terjesztő szúnyogok miatt szorosán zárva kellett tartani, és Allen erős hasmenésben szenvedett. Sorban ápoltuk, mert noha a hajón volt egy orosz betegápoló nővér, éjszaka félt Allen mellett maradni, attól tartva, hogy meghal, és szelleme elragadja őt.

HARMADIK FEJEZET

Kína

...Sanghaji tartózkodásunk alatt sokféle népet láttunk: európaiakat, amerikaiakat, japánokat, koreaiakat és természetesen kínaiakat. Sokfajta látogatóink rendszerint nem voltak beszélő viszonyban egymással, például nem állhatt fenn társadalmi kapcsolat a japánok és a koreai keresztények között. Az utóbbiak bombavetés miatt száműzetésben éltek. Abban az időben Koreában gyakorlatilag a keresztény és a bombavető rokon jelentésű szavak voltak.

Vendégeinket a szálló nagytermében külön asztaloknál helyeztük el, és egész nap egyik asztaltól a másikig jártunk. Egy óriási banketten is részt vettünk: ezen a kínaiak sorjában ebédutáni tóztokot mondtak angol stílusban, pontosan olyan tréfákkal fűszerezve, amilyeneket az alkalom megkívánt. Első találkozásunk volt ez a kínaiakkal, és bizonyos fokig meglepett szellemességük és kedélyességük. Csak ekkor jöttem rá, hogy a művelt kínai a világ legműveltebb embere. Szun Jat-szen meghívott vacsorára, de örök sajnálatomra az időpont, amelyet javasolt, elutazásom utánra esett, és emiatt a meghívást vissza kellett utasítanom. Nemsokára ezután Kantonba ment, hogy elindítsa a nemzeti mozgalmat; mozgalma később kiterjedt az egész országra. Mivel Kantonba nem tudtam elmenni, soha többé nem találkoztam vele.

Kínai barátaink két napra elvittek Hangcsouba, hogy megnézzük a Nyugati Tavát. Az első nap hajón, a másodikon hordszéken kerültük meg. Csodálatos

volt, antik civilizációjának szépségével még Itáliát is felülmúlja. Onnan Nankingba, innen pedig hajón Vuhanba utaztunk... Vuhanból Csangszába mentünk, ahol már javában folyt egy nevelésügyi kongresszus. Azt kívánták, hogy egy hétfőig maradjunk ott, és mindennap tartunk előadást számukra, de mi mindketten annyira ki voltunk merülve, hogy már nagyon óhajtottunk egy kicsit pihenni, és igyekeztünk minél hamarabb eljutni Pekingbe. Ezért csak 24 órát voltunk hajlandók ott maradni, pedig maga a hunani kormányzó minden elképzelhető módon csábított, még különvonatot is ígért, egészen Vuhanig.

Ezért azután mindent megtettünk a csangszaiak kibéktetésére, és 24 óra alatt négy előadást tartottam...

A tuchun (a tartomány katonai kormányzója) nagyszerű bankettet adott, amelyen először találkoztunk Deweyékkel, akik nagyon szívélyesek voltak hozzánk, és később, amikor beteg lettem, John Dewey mindkettőnk iránt egészen kivételes segítőkészséget tanúsított. Elmondották, hogy amikor a kórházban meglátogatott, nagyon meghatotta ez a kijelentésem: „El kell készítenünk a béketervünket.“ Önkivületi állapotomban ez volt az egyetlen józan mondatom. A tuchun bankettjén mintegy ezren vettek részt. Tágas teremben gyűltünk össze, a vacsorát pedig egy másikban szolgálták fel. A lakoma minden képezetet fölülmúlóan pazar volt. Közepén a tuchun bocsánatot kért a fogások végtelen egyszerűségéért, azt állítva, ő úgy gondolja, hogy mi inkább azt akarjuk látni, hogyan élnek a kínaiak a hétköznapi életben, mintsem, hogy fényűzően megvendégeljenek minket. A legnagyobb sajnálatomra nem tudtam megfelelő visszavágást rögtönözni, de remélem, a tolmács kitalált valamit szellemtelenségem pótlására. Csangszát egy holdfogyatkozás kelles közepén hagytuk el, és végignéztük, miképpen gyűjtják meg a máglyákat, miképpen verik a gongokat, hogy az ilyen alkalmakkor tartott kínai szertartás szerint megijessék az égi kutyát. Csangszából egyenesen Pekingbe utaztunk, ahol tíz nap után végre megfűrdhettünk...

Pekingben volt egy inasunk, egy szakácsunk és egy rikszakulink... Ezeken kívül egy hivatalos tolmácsunk, akit azért adtak mellénk, hogy gondoskodjék rólunk. Nagyon jól beszélt angolul, és különösen büszke volt szójátékfaragó készségére. Mr. Csaónak hívták és egyszer, amikor megmutattam neki *A mostani*

káosz oka című cikkemet, ezt a megjegyzést tette: „Nos, gondolom, a mostani káosz oka a korábbi káosz“. Utazásunk alatt szoros barátságot kötöttünk vele.

...Előadásaimat nagyon szorgalmasan tartottam, és a haladó hallgatók részére szemináriumokat is szerveztem. Valamennyi bolsevista volt, kivéve a császár unokáját. Egymás után kerekét oldottak Moszkvába. Szeretetre méltó ifjak voltak, igen okosak és értelmeseek, és égtek a vágytól, hogy megismerjék a világot, és kiszabaduljanak a kínai hagyományok béklyóiból. A legtöbbjüket már csecsemő korukban eljegyezték régi divatú lányokkal, és most az az erkölcsi kérdés foglalkoztatta őket, vajon felbontható-e eljegyzésük, hogy modern nevelésű lányokkal házassodjanak össze. A régi és az új Kína között mély szakadék tátongott, és a családi kapcsolatok végtelenül terhesek voltak a modern felfogású fiatalok számára...

A pekingi nemzeti egyetem, ahol előadásaimat tartottam, nagyon nevezetes intézmény. A kancellár és az alkancellár lelkesedéstől égve annak szentelték életüket, hogy Kínát modernizálják. Az alkancellár a leglelkesebb ember volt, akivel valaha is találkoztam. A fizetési alapokat a tuchunok mindig eltulajdonították, így azután a tanítás inkább a szeretet megnyilatkozása volt. Ám a hallgatók is méltók voltak arra, amit professzoraik nyújtottak. Nagyon szerettek tanulni, és nem volt áldozat, amit hazájukért ne lettek volna hajlandók meghozni. A légkör villamossággal volt tele, s benne az ébredés nagy reménye izzott. Százados szunnyadás után Kína kezdett felocsúdni a modern életre, és a kormány felelősségét terhelő aljasságok és kompromisszumok még nem ragadtak át a reformerekre. Az angolok orrukat fintorgatták a reformerekre, és azt mondogatták: Kína mindig Kína marad, és biztosítottak engem arról, hogy ostobaság ütődött fiatalemberek tajtékozó beszédeire hallgatni. Mégis néhány év alatt ezek az ütődött fiatalok meghódították Kínát, és megfosztották az angolokat legtöbb féltve őrzött kiváltságuktól.

...Annak ellenére, hogy Kínában minden erjedésben volt, Európához képest filozofikus nyugalommal eltelt ország képét mutatta. A posta Angliából hetenként egyszer érkezett, és a levelek meg a napilapok, amelyek onnan jöttek, mint ha az ostobaság forró légrohamát lehelték volna ránk, olyan szédületes hőséget, amilyen a hirtelen kinyitott hőkemence

Karikatúra Russellről

ajtáján áramlik felénk. Mivel vasárnap dolgoznunk kellett, gyakorlattá tettük, hogy hétfőt kimenőnapnak tekintsük, és rendszerint az egész napot a Mennyei Templomban töltöttük, ebben a legszebb épületben, melyet sorsom valaha is látni engedett. Kiültünk a napra, alig beszélgettünk, és lassan magunkba szívtuk a békét. Amikor eljöttünk onnan, készek voltunk arra, hogy kiegyensúlyozottan és nyugodtan szembenézzünk örült kontinensünk ostobaságával és szenvedélyével. Máskor rendszerint a pekingi falakon mentünk végig. Különösen jól emlékszem egy esti sétára: amikor elindultunk, a nap lemenőben volt, mire befejeztük, fenn ragyogott a telihold.

A kínaiak humorérzékkel megáldott emberek és szerintem igen szellemesek... Egy meleg napon két középkorú, kövér üzletember meghívott, hogy autózom velük a vidékre, és látogassunk meg egy félig romokban heverő híres pagodát. Amikor odaérkeztünk, én felmentem a csigalépcsőn, azt gondolva, hogy ők jönnek utánam, de amikor felértem,

őket még mindig a földön pillantottam meg. Megkérdeztem, miért nem jöttek fel, mire baljóslatú komolysággal így válaszoltak: „Gondoltuk mi is, hogy menjünk fel, és vitatkoztunk azon, hogy mit tegyünk. Felsorakoztattunk mindkét részen sok súlyos érvet, de végül az egyik arra készítetett, hogy határozzunk. A pagoda ugyanis bármely pillanatban összeomolhat, és úgy gondoltuk, ha összeomlik, jó, ha vannak olyanok, akik tanúságot tehetnek majd, hogyan halt meg egy filozófus.“ Ezzel csak azt akarták mondani, hogy megle van, és ők kővérek.

...Pekingben az éghajlat télen nagyon hideg. Északról a szél csaknem állandóan fúj, és magával hozza a mongol hegyek fagyos leheletét. Hörghurutot kaptam, de mit sem törődtem vele. Azután mintha jobban éreztem volna magam, amikor kínai barátaim meghívtak egy, Pekingtől mintegy két órai autózásra fekvő helyre, ahol meleg források voltak. A szállodában nagyon jó teát szolgáltak fel, de valaki megjegyezte, nem bölcs dolog teázni, mert elrontja az estebédet. E bölcsességet azzal az indoklással utasítottam vissza, mi történik akkor, ha közben eljön az ítélet napja. Csakugyan igazam lett, mert három hónap telt el, míg egy tisztességes ebédet elfogyaszthattam. Tea után hirtelen borzongani kezdtem, és amikor már csaknem egy óráig borzongtam, elhatároztuk, legjobb lesz, ha azonnal visszatérünk Pekingbe... Amikor végre hazaérkeztünk, valóban nagyon beteg voltam. Mielőtt számot tudtam volna adni arról, hogy mi is történt, önkívületi állapotba kerültem. Beszállítottak a német kórházba, ahol Dora nappal és az egyetlen pekingi angol nővér éjjel gondozott. Két hétig az orvosok minden este úgy vélték, hogy mire megvirrad, halott leszek. Abból az időből néhány álmon kívül semmire sem emlékszem. Amikor az önkívületből magamhoz tértem, nem tudtam, hol vagyok, és nem ismerem meg a nővért. Dora azt mondta, hogy nagyon beteg voltam, és majdnem meghaltam, mire én csak ennyit feleltem: „Milyen érdekes!“, de olyan kimerült voltam, hogy néhány perc múlva elfelejtettem az egészet, és Dora ismét kezdhetette a felvilágosítást. Önkívületi állapotom megszűnése után még egy hónapig azt hajtogatták, hogy bármely pillanatban meghalhatok, amiből én soha egyetlen szót sem hittem el...

...Azt is megtudtam, hogy a kínaiak a Nyugati Tő mellé akartak eltemetni. Bizonyos mértékben sajnálom, hogy ez nem így történt, mert isten lehetett vol-

na belőlem, ami nagyon *sikk* egy ateista számára.

...A japán újságírók állandóan zavar-
ták Dorát, hogy adjak nekik interjút,
ő viszont mindenekelőtt ápolni akart
engem. Végül rövidre fogta őket, s emi-
att a japán lapokkal azt a hírt közöltet-
ték, hogy meghaltam. A hírt a posta Ja-
pánból Amerikába, Amerikából pedig
Angliába továbbította. Az angol lapok-
ban ugyanazon a napon jelent meg, ame-
lyen válásunkat is közölték. Szerencsére
a törvényszék nem hitte el, mert külön-
ben a válópert elhalasztotta volna. A
hír örömet szerzett nekem, mert olvas-
hattam saját gyászjelentésemet, amit
mindig óhajtottam, de nem reméltem,
hogy vágyam beteljesüljön. Emlékszem,
az egyik misszionárius lap halálomról
egyetlen mondatot írt: „A misszionáriu-
soknak megbocsátható, ha fellelegzenek
Mr. Bertrand Russell halálhírére.“ Attól
tartok, elakadt a lélegzetük, ami-
kor megtudták, hogy mégsem haltam
meg. A hír angliai barátainknak némi
fájdalmat okozott. Mi Pekingben erről
mit sem tudunk mindaddig, míg meg
nem érkezett bátyám távirata, amelyben
arról érdeklődik, hogy élek-e még...

ÖTÖDIK FEJEZET

A Telegraph House-ban töltött későbbi évek

...Elhatároztam, hogy *Which Way to
Peace?* címen könyvet írok, melyben
fenntartottam az első világháború alatt
vallott pacifista nézeteimet. Egyetlenegy
kivételével. Most ugyanis az volt a fel-
fogásom, ha valaha létrejönne egy vi-
lágkormány, ezt erőszakkal is támoga-
tni kellene a *lázdók* ellen. Ami a kö-
zeli jövőben rettegett háborút illeti,
ebben a kérdésben én a katonai szolgálatot
lelkiismereti okokból megtagadó szemé-
lyek álláspontját vallottam.

Ez a magatartás azonban a tudatom
alatt nem volt őszinte. Egykor ideges
nyugtalanossággal figyeltem a kaiseri Né-
metország szupremáciás lehetőségeit. Az
volt a véleményem, ez ugyan rossz do-
log, de mégsem olyan rossz, mint egy vi-
lágháború és annak következményei. Hit-
ler Németországa azonban egészen más
kérdés volt. A náciak eszeveszett lázi-
tónak, kegyetleneknek, elfogultaknak és
ostobáknak tartottam. Erkölcsi és szel-
lemi szempontból egyaránt gyűlöletesek
voltak számomra. Pacifista meggyőződé-
semhez még ragaszkodtam ugyan, de ezt

egyre nehezebben tettem. Amikor 1940-
ben Angliát az invázió fenyegette, rá-
jöttem, hogy az első világháború egész
tartama alatt Anglia teljes legyőzetését
komolyan egy pillanatig sem tudtam el-
képzelni. Ez a lehetőség azonban most
elviselhetetlennek tűnt számomra, és vé-
gül lelkiismeretileg is arra a döntő elha-
tározásra jutottam, hogy azt kell támo-
gatnom, ami a második világháborúban
a feltétlen győzelemre vezet, legyen en-
nek kivívása bármilyen nehéz, és követ-
kezményei bármilyen súlyosak.

A még 1901-ben, „megterésem“ pilla-
natában magamévá tett nézetek fokoza-
tos feladásának ez volt az utolsó szakas-
za. Én sohasem voltam feltétlen híve az
erőszakmentesség tanának. A rendőség
és a büntetőtörvény szükségét én mindig
elfogadtam, és már az első világháború
alatt nyilvánosan elismertem, hogy a há-
borúk bizonyos körülmények között iga-
zolhatók. Az erőszakmentességet vagy he-
lyesebben a nem erőszakos ellenállást én
tágabb értelemben fogtam fel, mint ami-
lyenre később a gyakorlat feljogosított.
Kihatása kétségkívül jelentős: Gandhi In-
diában győzelemre vitte a britek ellen.
De a kérdés attól függ, hogy akik ellen
alkalmazzuk, azokban vannak-e bizonyos
erények. Amikor a hinduk lefeküdtek a
sínekre, a hatóságoknak választaniuk kel-
lett, halálra zúzzák-e őket vagy sem
a vonat alatt. A britek az ilyen kegyet-
lenséget elviselhetetlennek tartották. A
nácioknak azonban hasonló helyzetben
nem ébredt volna fel a lelkiismeretük.
Az a tanítás, melyet Tolsztoj olyan nagy
meggyőző erővel hirdetett, hogy a hata-
lom birtokosai erkölcsileg regenerálódnak,
ha passzív ellenállókkal találják ma-
gukat szemben, nyilvánvalóan az 1933
utáni Németországban nem volt igaz. Vi-
lágos tehát, hogy Tolsztoj állítása csak
akkor helyes, ha a hatalom birtokosai
bizonyos határon túl nem kíméletlenek,
de az is világos, hogy a náciak ezen a
határon túlmentek.

Személyi tapasztalatomnak szinte any-
nyi része van nézetem megváltoztatásá-
ban, mint amennyi a változó világhely-
zetnek. Úgy találtam, hogy határozott és
erőteljes hatalmi megnyilvánulásra van
szükség ahhoz, hogy a gyengéket ne
nyomják el. Olyan ez, mint a kalaptű a
levesben: nem bízható a körülmények
lassú folyására, hanem azonnali cseleke-
detre van halaszthatatlan szükség. Máso-
dik házasságomban megpróbáltam felesé-
gem szabadságát annyira tiszteletben tar-
tani, amennyire általános felfogásom
megengedte. Mégis úgy találtam, hogy

készségem a megbocsátásra és az iránt, amit keresztény szeretetnek nevezünk, nincs összhangban azzal a követelménnyel, amelyet én állítottam fel. Kitartásom egy kilátástalan elkötelezettség mellett nekem is kárt okozna, és nem teremné meg azt a jót sem, amelyet mások számára elvárhatnánk. Ezt bárki, jóval korábban is, világossá tehetné volna előttem, de én olyan világtalan voltam, akit az elmélet vakított meg.

Nem akarok túlozni. 1932—1940-ig eszmém fokozatos átalakulása nem forradalom, csak mennyiségi változás és hangsúly-áttolódás volt. A passzív ellenállás gondolatát sohasem tekintettem abszolútnak, és most sem vettem el egészében. Ám gyakorlatilag a különbség az első világháború ellenzése és a második támogatása között olyan nagy volt, hogy beárnyékolta a lényegében soha nem hiányzó, jelentős fokú következetességet.

Noha értelmem teljesen meg volt győződve, érzelmeim bátortalanul követték értelmemet. Az első világháború ellenzésében benne voltam testestül-lelkestül, viszont a másodikat csak fél szívvel tudtam támogatni. 1940 óta sohasem voltam képes visszanyerni értelmi felfogásom és érzelmi világom zavartalan összhangját, amely 1914 és 1918 között sohasem hiányzott nálam. Úgy vélem, hogy amikor a kettő teljes egységét megteremtettem, több engedményt tettem világnézeti meggyőződésnek, mint amennyit a tudományos szellem igazolhatott volna. A tudományos szellem követése, bárhova vezessen is, számomra mindig a legkategorikusabb erkölcsi szabály volt, és ezt a szabályt még akkor is betartottam, ha emiatt el kellett veszítenem azt, amit én mély szellemi meglátásnak fogtam fel.